

Artikel: Hoe de geschiedenis ontstond: Barthold Georg Niebuhr en de vorming van een academische discipline

Auteur: Jonas van Dormolen

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 44.2, 48-59.

© 2022 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Article In this paper, the topic of the emergence and development of history as a modern academic discipline will be discussed. The article frames this process as originating in the turbulent times of the French Revolution and the Napoleonic Wars. During these times, new ways of dealing with the past in relation to the present were – especially in Germany – developed. The article argues that the work and life of historian and diplomat Barthold Georg Niebuhr, who was the first teacher of history at the newly founded University of Berlin in 1810, was pivotal in this process. Although he was often diverted by the political burdens he had to carry, he managed, in his writings on early Roman history, to give the study of history a new impetus that carried the discipline to the modern era.

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

Barthold Georg Niebuhr door Julius Fürst, 1931, naar een tekening van Louise Seidler, 1828. Bron: Wikimedia Commons

HOE DE GESCHIEDENIS ONTSTOND BARTHOLD GEORG NIEBUHR EN DE VORMING VAN EEN ACADEMISCHE DISCIPLINE

Jonas van Dormolen

De stormachtige periode tussen het begin van de Franse Revolutie in 1789 en de val van Napoleon in 1815 zag in Duitsland het ontstaan van een nieuwe omgang met de geschiedenis. Spil in deze ontwikkeling was historicus en diplomaat Barthold Georg Niebuhr, die in 1810 de eerste docent geschiedenis werd aan de nieuwe Universiteit van Berlijn. Zijn werk, in combinatie met de rumoerige omstandigheden, brachten de geschiedenis als academische discipline naar de moderne tijd.

INTRODUCTIE

De Franse Revolutie en de oorlog met Napoleon brachten een intellectuele storm teweeg in Duitsland. Dit weerspiegelde zich in de ontwikkeling van de geschiedenis als onafhankelijke academische discipline, waar zij eerst nog gold als ‘hulpje’ van verschillende andere faculteiten zoals de theologie- en rechtenfaculteiten. Frank Ankersmit noemt de invloed die de Revolutie had op het Europese continent een ware breukervaring, zonder welke de historische discipline niet had kunnen ontstaan.¹ De impuls die de Revolutie en de daaropvolgende Napoleontische Oorlogen gaven aan het ontstaan van de geschiedenis als op zichzelf staande, academische

discipline, is dan ook niet te onderschatten. Duitsland speelde hierin een vooraanstaande rol; het is hier dat we de eerste sporen van het historisme aantreffen, die, naarmate de negentiende eeuw vorderde, zou gaan gelden als de wetenschappelijke wijze van historisch denken.²

Barthold Georg Niebuhr stond aan de voet van al deze grote ontwikkelingen. Volgens velen na hem, met name negentiende-eeuwers, gold Niebuhr als de eerste die er in zijn historische schrijven een werkelijk moderne, wetenschappelijke verhouding tot het verleden op na hield. Dit zelfs nog vóór Leopold von Ranke, die over het algemeen wordt gezien als de va-

der van de moderne geschiedschrijving.³ Daarbij was Niebuhr niet alleen historicus, maar ook bankier en politicus, die als fervent Duits patriot voor de Pruisische bureaucratie werkzaam was en als diplomatiek attaché tijdens de campagne tegen Napoleon van 1813-1814 met eigen ogen de vernietiging zag die de oorlog teweegbracht. In zijn rol als historicus stond hij dan ook midden in de maatschappij en de omstandigheden van revolutie en oorlog hadden op hun beurt grote invloed op zijn werk.

Dit artikel poogt dit op het eerste gezicht stormachtige begin van de historische discipline te begrijpen. Daarnaast probeert het de vraag te beantwoorden waarom de Duitse gebieden zo vatbaar waren voor dit nieuwe historische gevoel en op welke wijze Niebuhr een spil was binnen deze trends.

NIEBUHR EN ZIJN TIJD

Barthold Georg Niebuhr werd geboren in 1776 in Kopenhagen, maar verhuisde al snel naar het kleine plaatsje Meldorf. Hij was de zoon van de beroemde ontdekkingsreiziger Carsten Niebuhr, die twee jaar na de geboorte van Barthold Georg in Meldorf een positie als secretaris van de provincie Zuid-Ditmarschen op zich nam. Zijn zoon zou later een biografie over hem schrijven.⁴ Maar waar Carsten in zijn jon-

ge jaren de wereld ontdekte, was de jeugd van Barthold Georg relatief gesloten: deze reikte gedurende de eerste jaren van zijn leven weinig verder dan de directe omgeving van het huis waarin hij opgroeide. Al vroeg werd duidelijk dat hij een zeer getalenteerde jongen was die, met zijn vader als leraar, alles las wat hem ter handen kwam. De beperkingen van een leven dat zich voornamelijk rondom het familiehuis afspeelde, in combinatie met een voor zijn leeftijd bijzonder goed ontwikkeld intellect, speelden een grote rol in zijn ontwikkeling. Zelf zegt hij hierover:

“Onze afzondering van de wereld [en] het verbod...verder te gaan dan het huis en de tuin, deden mij eraan wennen de grondstoffen voor de bevrediging van de eisen van mijn kinderlijke grillen te zoeken in boeken, gravures en gesprekken. Zo kreeg mijn fantasie geen grip op de realiteit om mij heen, maar absorbeerde zij alles dat ik las...terwijl de echte wereld voor mijn blik verborgen bleef.”⁵

Hij was, zoals hij zelf ook stelde, een autodidact, die altijd onzeker was over zijn eigen kunnen, hoezeer zijn omgeving hem ook prees. Hij studeerde in Kiel en

bleek talentvol op het gebied van financiën, wat ertoe leidde dat hij in 1796 voor Heinrich Karl von Schimmelmann, de Deense minister van Financiën, kwam te werken, en later, vanaf 1806, voor de Pruisische staat, die hem op meerdere missies stuurde, waaronder naar Holland. Maar met name voor de studie van het verleden ontwikkelde hij al heel vroeg een voorliefde. Op rustige momenten in zijn vroege carrière zou hij zich meteen weer wenden tot de historische studie; zo nam hij naast zijn werk voor het ministerie een functie als secretaris aan binnen de Koninklijke Bibliotheek in Kopenhagen. Hier had hij alle tijd om zich op zijn geliefde historische en filologische onderwerpen te storten en zichzelf zo “enigszins los te weken van de *society* waarin hij verzeilt was geraakt, en om zich...te kunnen verdiepen...in die velden van wetenschap waartoe hij zich nog altijd aangetrokken voelde.” Daarbij streefde hij ook een hoogleraarschap in Kiel na, wat hij niet kreeg. Dit streven zou later, in 1810, wel verzilverd worden met een positie als koninklijk historiograaf in Pruisen en een docentschap aan de Universiteit van Berlijn.⁶

Om tot een beter begrip te komen van het belang van Niebuhr, zijn werk en zijn leven voor het ontstaan van de geschiedenis als onafhankelijke wetenschappelijke discipline, zullen we eerst

kort de intellectuele invloeden en politieke gebeurtenissen die hem vormden nader moeten beschouwen. Ondanks zijn afgezonderde jeugd was Niebuhr niet onwetend van de grote gebeurtenissen van zijn tijd. Er was op jonge leeftijd al sprake van een bewuste worsteling met datgene wat de Franse Revolutie, die begon toen hij dertien jaar oud was, op politiek, cultureel en intellectueel vlak representeerde. Zijn verhouding tot de Verlichting en de Revolutie was een complexe aangelegenheid. We kunnen geenszins zeggen dat Niebuhr een reactionair was, maar met de radicale aspecten van de Verlichtingsfilosofie kon hij zich eveneens niet altijd verenigen.⁷ Niebuhr was zeker niet de enige Duitstalige intellectueel die op deze manier zocht naar een adequate verhouding tot de Verlichting en de Revolutie. Al gedurende de hele achttiende eeuw kende de Verlichting – de *Aufklärung* – in Duitsland haar critici, en hoewel velen ook enthousiast waren, nam zij hier een andere vorm aan.⁸ Zo kan de Duitse *Aufklärung* in zeer globale termen misschien het best worden gekenschetst als een 'hervormingsgezind conservatisme', en met deze term kunnen de gedachten van Niebuhr in deze periode ook het best worden omschreven. De Duitse *Aufklärung* was dan ook zeker geen verwaterde kopie van de Britse en Franse filosofie. Volgens Peter Hans Reill had de

Duitse vorm 'haar eigen unieke karakter, haar eigen set van belangrijke problemen en haar eigen...combinatie van tegenstrijdige oplossingen.' Zij kan zelfs niet gezien worden als een tegenstander van het Duitse idealisme of van de pre-Romantici van de *Sturm und Drang*, stromingen die toch vaak worden beschouwd als anti-Verlichting (in de zin van: anti-Franse/-Britse ideeën). Het hervormingsgezinde conservatisme komt volgens Reill met name naar voren in het feit dat de Duitse Verlichters zoals Johan Gottfried von Herder en Immanuel Kant weliswaar hervormingen bepleitten, maar de meest extreme politieke implicaties van het Verlichtingsgedachtengoed wilden vermijden.⁹

Het werk van Johann Gottfried von Herder is een goed voorbeeld van een dergelijke ambiguïteit. Herder is met name bekend geworden als voorloper van het nationalisme: hij bepleitte een leer die ervan uitging dat volkeren in verschillende gebieden en historische perioden zich op verschillende manieren ontwikkelden. Volgens Herder kon men er niet zomaar van uitgaan dat er een universeel geldige kern bestaat die voor alle mensen ten alle tijden geldt; een overtuiging die de historisten er ook op na zouden houden. Belangrijk is wel dat deze verscheidenheid niet noodzakelijkerwijs een hiërarchie impliceert. Desondanks was het nog steeds wel de bedoeling een expliciet *filosofische* geschiedenis van de mens te schrijven. Dit kan worden gezien als een Verlichte aangelegenheid, omdat ze uiteindelijk ten doel had grote intellectuele systemen te bouwen waarbinnen de mensen begrepen konden worden. Later, met de komst van het historisme in de negentiende eeuw, zou dit filosofische aspect afgezworen worden omdat zij zou leiden tot onzinnige metafysische speculatie en een te snelle neiging tot generaliseren.¹⁰ Herder ligt in deze zin dus dicht bij het Verlichtingsideaal dan weleens wordt aangenomen. Wilhelm Dilthey wijst in 1901 al op de ambiguïteit van Herders denken: hoewel

**“WE ZIEN HIER DUS
EEN INTELLECTUELE
OMWENTELING
IN DE MANIER
WAAROP MEN TEGEN
NATIE, VOLK, EN
GESCHIEDENIS GING
AANKIJKEN”**

Herder volgens hem een kind van de (Verlichte) achttiende eeuw was – zo hield hij in enige mate vast aan de natuurrechttheorie, oftewel het idee van een universeel geldend en van nature gegeven recht – kan hij ook worden gezien als een voorloper van het latere historisme wanneer hij de uniciteit en de integriteit van de verschillende culturen op de wereld verdedigt.¹¹ Critici wijzen juist op de invloed van het natuurrecht-denken om Herder buiten de historistische traditie te plaatsen. Claus Träger stelt bijvoorbeeld dat Herders rationalisme en zijn geloof in vooruitgang kenmerkend zijn voor het Verlichtingsdenken.¹² Al met al was hij, net als andere Duitsers zoals bijvoorbeeld Kant en Hegel (en Niebuhr), voorstander van politieke hervormingen in de Duitse gebieden. Vóór de Franse Revolutie is het dan ook moeilijk Verlichting van pre-historisme te onderscheiden en bij veel Duitse denkers zien we nog geen expliciet anti-Verlichtingsdenken.

Niebuhr past in dit plaatje. In zijn verhouding tot de Verlichtingsideeën greep hij vaak terug op de oudheid. Hij beschouwde zijn eigen tijd door zijn kennis van de antieke wereld. Een blik op zijn correspondentie in deze jaren verduidelijkt dit. In 1797 schrijft hij in een brief aan een vriendin dat het voor de mensen uit zijn eigen tijd 'onmogelijk is om zo helder te denken als de antieken dat deden...Waarom waren zij zo vrij van de monsterlijke absurditeiten waardoor wij ons omringd zien?'¹³ Met deze 'monsterlijke absurditeiten' bedoelde hij het absolutisme dat ook in Denemarken nog steeds heerste.¹⁴ In het antieke Rome daarentegen, waren 'oorlog en het beheer van openbare zaken uiterst liberale bedrijven, en een goed verstand en een goede staat van dienst waren voldoende [voor het succesvol bestieren] van beiden.'¹⁵ Tegelijkertijd was hij kritisch op de beslissing van Johann Gottlieb Fichte om de radicale aspecten van de Revolutie en het recht op algehele opstand te verdedigen.¹⁶ Niebuhrs houding ten opzichte van

de Franse Revolutie en de Verlichte idealen die haar fundeerden was dan ook dubbelzinnig: hij bekritiseerde de adel en de bureaucratische standenmaatschappijen van zijn tijd; tegelijkertijd steunde hij geen 'eisen die neerkwamen op een verandering in de bestaande situatie.'¹⁷

EEN INTELLECTUELE OMSLAG

Toch is er wel een moment aan te wijzen waarop we een grote omslag in het achttiende-eeuwse, Duitse Verlichtingsdenken zien. Volgens Georg Iggers vond er vanaf het moment dat de Franse Revolutie in haar 'terroristische fase' kwam, en iets later toen de Napoleontische oorlogen uitbraken, een grote verschuiving plaats in de manier waarop Duitse geleerden naar de geschiedenis van zichzelf en anderen gingen kijken. Zo begon het idee van de natie sterk te veranderen. Bij Herder was het nationalisme nog kosmopolitisch van aard: elke natie droeg bij aan de 'rijkdom van het menselijk leven.' Aan het begin van de negentiende eeuw schreef Fichte echter dat de Duitsers een originele natie betroffen, in tegenstelling tot andere naties, zoals de Franse, die als oppervlakkig werden beschouwd. De Fransen schoten tekort waar het ging om het 'streven naar het Goddelijke.'¹⁸ Dit betekende dan ook dat nationalisme niet langer verenigde, maar juist verdeelde – wellicht niet vreemd in een tijd van grote politieke en ideologische veranderingen en met een oorlog op Duits grondgebied.

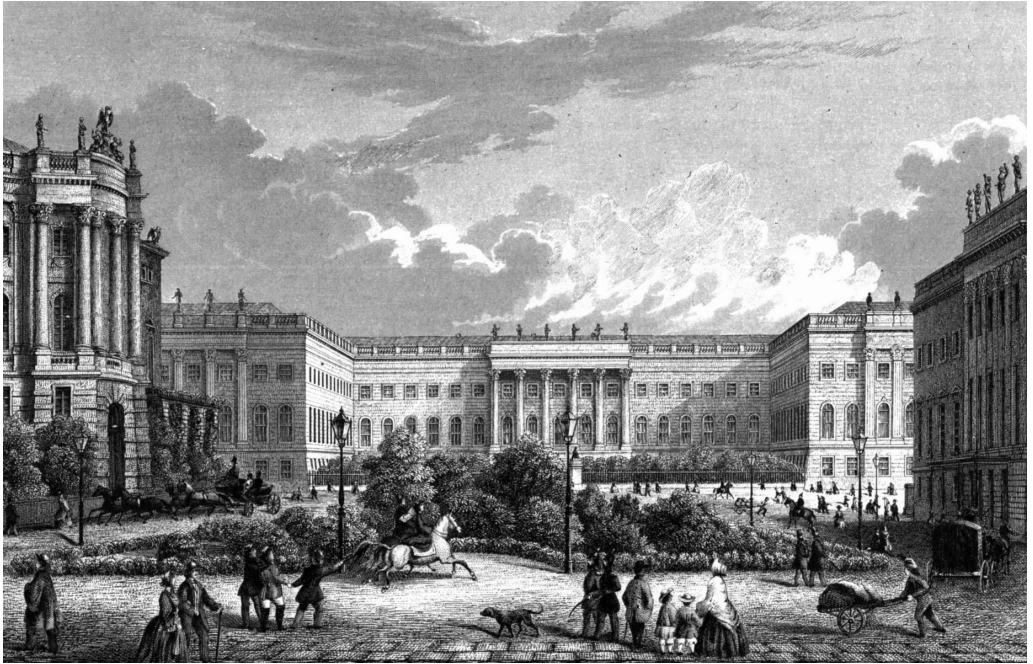
Ook kreeg de staat een andere rol toebedeeld. Voor Herder was het ondenkbaar dat de mens als het ware 'voor de staat' gemaakt was. Zij was een kunstmatige institutie. De staat was een soort mechanisch apparaat dat geen echte banden had met de burgerlijke maatschappij. Zij dwarsboomde de vrije ontwikkeling van het individu eerder dan dat zij die op gang hielp. In deze jaren (de late achttiende eeuw) zag bijvoorbeeld Wilhelm von Humboldt Duitsland nog voornamelijk als een culturele in plaats van politieke na-

tie. Later, in 1813, voegde hij natie, staat en volk bij elkaar tot een hechte eenheid. Over de staat werd dus steeds vaker in machtspolitieke termen gedacht en werd expliciet gekoppeld aan een Duits volk dat streed tegen Franse invloed.¹⁹

De Verlichte overtuiging van het bestaan van universeel bruikbare ethische en politieke waarden werd losgelaten. Waarden werden daarentegen steeds vaker beschouwd als historisch en nationaal van aard; dit betekende dat vreemde, 'niet-Duitse' instituties niet in Duitse bodem konden worden geplant.²⁰ Ook al was dit geen geheel nieuwe gedachtegang – de Duitse denker Justus Möser beargumenteerde bijvoorbeeld al voor de Revolutie een dergelijke gelokaliseerde vorm van geschiedschrijving en politiek denken – kan toch worden gesteld dat er wel degelijk een transformatie op gang kwam in het denken en schrijven over de geschiedenis, de betekenis van het volk en de (al dan niet bestaande) universaliteit van waarden en de menselijke natuur.²¹

We zien hier dus een intellectuele omwenteling in de manier waarop men tegen natie, volk en geschiedenis ging aankijken. Met de opmars van Napoleon en de gruwelen van de oorlog viel voor velen het doek: men diende zich hard op te stellen tegen de Franse invloed op politiek én intellectueel gebied, zich als nationalisten te gedragen en vooral te vechten tegen datgene wat Frankrijk in hun ogen aan vijandige waarden en politieke vormen representeerde. Het was, zo zagen velen het, de existentiële strijd voor vrijheid die de Duitse gebieden nader tot elkaar bracht en de eerste aanzetten zou geven tot een specifiek Duits nationalisme dat later een cruciaal bindingsmiddel zou vormen voor de vereniging van de Duitse natie.

Niebuhr was een spil in deze ontwikkeling. In 1810 werd hij benoemd tot de eerste docent geschiedenis aan de pas opgerichte Universiteit van Berlijn. Nog geen twee jaar later zag hij zich gedwongen alweer te vertrekken. De oorlog tegen Na-

De Wilhelm Humboldt Universiteit van Berlijn circa 1855. Bron: Wikimedia Commons

poleon eiste weer zijn volledige aandacht op. Maar in die paar jaar ontwikkelde hij zich tot een uiterst populair spreker, wiens colleges aansloegen bij een groot publiek. Zijn werk over de Republikeinse eeuwen van het Romeinse Rijk - in 1811-1812 verscheen eveneens het eerste deel van zijn alomtgeprezen *Römische Geschichte* - en zijn meningen over de inspiratie die de Duitsers, verwickeld in een strijd met Napoleon en de 'Franse geest,' moesten opdoen uit de klassieke geschiedenis, waren immens populair. Zelfs een grootheid als De Savigny bestempelde Niebuhrs colleges als 'de beste die ik ooit heb gehoord.'²²

NIEBUHR EN DE 'LOOPBAAN' VAN DE GESCHIEDENIS

Met name door deze colleges werd Niebuhr al snel gezien als een symbool van het verzet tegen de Franse invloed, terwijl

zijn denken over (Franse) Verlichting eerder nog ambigu was. Algemeener gesproken had zich volgens veel tijdgenoten een waterscheiding voltrokken. Het ging hier om niets minder dan een scheiding tussen een radicaal nieuwe tegenwoordige tijd en het voor altijd verdwenen verleden van het *ancien régime*.

De opkomst van de moderne geschiedschrijving - in de vorm van het historisme - was een reactie op deze scheiding. Toen Niebuhr als eerste docent geschiedenis aan de Universiteit van Berlijn werd aangesteld, was de discipline geschiedenis pas net begonnen aan haar opmars tot volwaardig, op zichzelf staand vakgebied. Na Niebuhrs overlijden twintig jaar later, stond de geschiedenis op het punt uit te groeien tot misschien wel de belangrijkste van alle geesteswetenschappen: het historische denken zou, zoals Duitslandkundige Theodore Ziolkowski

“NA ZIJN DOOD STEEG DE HISTORISTISCHE, MODERNE MANIER VAN HISTORISCH DENKEN BOVEN HAAR EIGEN VAKGEBIED UIT”

zegt, vele faculteiten, van de filosofie tot de theologie en van de kunstgeschiedenis tot de archeologie, gaan doordringen.²³ Niebuhrs benoeming en de instelling van een leerstoel geschiedenis waren tekens dat de historische discipline als zodanig onder invloed van de snel veranderende politieke en culturele context een onafhankelijke positie begon te verwerven binnen de wetenschappelijke wereld. De op dat moment nog jonge negentiende eeuw zou inderdaad uitgroeien tot de ‘eeuw van de geschiedenis’. Historicus Hajo Holburn stelt dat ‘de ontdekking van de geschiedenis’ in Duitsland gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw één van de belangrijkste contributies was aan het moderne intellectuele Europese leven.²⁴ Deze ontwikkeling bracht op termijn een algehele verandering teweeg. Deze epistemische omwenteling ging, naarmate de negentiende eeuw vorderde, de hele cultuur doordringen. Om deze omwenteling te verklaren hebben we hierboven al kort de invloed van

de breukervaring aangehaald. Voor we hierop doorgaan is het echter goed om de ‘loopbaan’ van de discipline geschiedenis wat nader te bestuderen. Dan zal ook blijken waarom zowel de positie van Niebuhr als zijn werk in deze ontwikkeling zo van belang is geweest.

Eeuwenlang geschiedde het onderwijs op de universiteiten van Europa vooral op basis van een drietal faculteiten: theologie, rechten en medicijnen. Van deze drie was de theologie het belangrijkste. De filosofie nam soms een vierde plaats en laatste plaats in. De geschiedenis, die in deze eeuwen vooral gold als een bron van voorbeelden van moreel handelen, was in deze faculteit ingebed.²⁵ Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw begon dit enigszins te veranderen: de studie van het verleden ging dienen als ‘hulpje’ van de theologie- en rechtenfaculteiten.²⁶ Hoewel dit een kleine stap voorwaarts was, was zij nog altijd veel meer een instrument dan een doel op zich dat van grotere waarde

kon zijn. Er heerste zelfs lange tijd een stigma op de geschiedbeoefening. Dit was een vooroordeel gebaseerd op het aristotelische idee van waarheid, die uitging van een noodzaak tot universaliteit en die zwaar leunde op de wiskunde. In tegenstelling tot de wetenschappen die wel aan deze harde, wiskundige waarheidseis konden voldoen, zou het de geschiedschrijving ontberen aan de mogelijkheid tot universeel geldige uitspraken te komen.²⁷ Deze houding begon langzaam te veranderen, maar het was de Franse Revolutie die de geschiedenis werkelijk ten tonele voerde als van op zichzelfstaande waarde om de wereld te begrijpen.²⁸

In Niebuhrs tijd was de scheiding nog niet zo definitief. Maar na zijn dood steeg de historistische, moderne manier van historisch denken boven haar eigen vakgebied uit. Zij vormde als het ware de wetenschap die de negentiende-eeuwer in staat stelde de kloof te overbruggen die de schok van de Revolutie had teweegge-

bracht. Een belangrijke factor in deze ontwikkeling was de overtuiging dat de Franse Revolutie en Napoleon hadden getoond dat men geen maatschappijen kan creëren of veranderen op basis van de door de Verlichting zo bewierookte rede. De Terreur en de oorlogen maakten dit voor velen duidelijk. De Revolutie bracht onder brede lagen van de samenleving het gevoel teweeg dat er iets werkelijk nieuws in de wereld was gekomen. Het effect van de Revolutie op de belevingswereld van de mensen die haar meemaakten, van dichtbij of van ver, is moeilijk te overschatten. Zoals we hebben gezien, begon men vanaf het moment dat de Revolutie in bloedvergieten overging anders te kijken naar datgene wat de Revolutie en de Verlichting representeerden. Het bloedvergieten tijdens de Franse Revolutie en de veroveringszucht van Napoleon maakten voor velen duidelijk dat pretenties van universaliteit konden leiden tot een grote mate van geweld. Daarbij voelde het voor velen alsof de grond onder

hun voeten was weggevaagd. Het ancien régime was verdwenen, koning Louis XVI was letterlijk onthoofd en een nieuwe wereld was aan het ontstaan - een moderne wereld waarvoor nieuwe manieren van omgang ontwikkeld moesten worden.

Zo ging men de instituties die een succesvolle staat onderleggen zien als het product van een lang, gradueel historisch proces. De historicus dient dit proces te onderzoeken en op haar eigen termen te begrijpen. Het verleden werd zo een ander land.²⁹ Het ontstaan van de onafhankelijke en moderne geschiedschrijving was misschien wel de meest adequate reactie op de breuk zoals hierboven besproken. Barthold Georg Niebuhr bewoog zich als het ware op de frontlinie en bezag de kloof terwijl deze zich opende. Niebuhr zag de antieke wereld als een levend geheel en bepleitte het gebruik van niet alleen tekstuele, maar ook archeologische en antiquarische bronnen. Daarbij bekritiseerde hij veelvuldig de antieke historici wanneer deze in zijn ogen te weinig objectief waren en te veel gekleurd door bijvoorbeeld partijbelangen. Tot ergernis van velen bekritiseerde hij Livius dusdanig dat diens geschiedschrijving geheel nutteloos lijkt.³⁰

Deze aspecten waren al eerder aanwezig in Niebuhrs werk, maar in zijn *Römische Geschichte* combineerde hij al deze elementen om een vroeg-Romeinse wereld te recreëren die werkelijk op zichzelf stond, gefundeerd door een wijze van kritiek die alle lagen van een bron probeerde te doorgronden. Deze wijze van kritische bronnenbeschouwing en het idee dat men het verleden holistisch diende te beschouwen, gebruikmakend van een verscheidenheid aan bronnen en met respect voor de eigenheid van een historische periode, zouden allemaal als steunpilaren onder de historistische geschiedopvatting gaan gelden. De beroemde historicus Theodor Mommsen zou later dan ook zeggen: alle historici die het waard zijn deze titel te dragen, zijn studenten van Niebuhr.³¹ Ook zouden historici vandaag de dag zeggen

dat de hierboven genoemde geschiedkundige elementen de fundamenteen vormen voor goed historisch onderzoek. Niebuhr opende dus de deur voor een nieuwe vorm van geschiedschrijving, tot stand gekomen in de hectische periode vanaf het begin van de Franse Revolutie in 1789 tot de val van Napoleon in 1815. Hieruit blijkt dan ook de moderniteit van het werk en denken van Niebuhr en zijn belang voor de verdere ontwikkeling van de historische wetenschap.

CONCLUSIE

Het belang van Niebuhrs werk voor de opkomst van de moderne geschiedschrijving kan niet onderschat worden. Hij was niet alleen historicus, maar ook politicus en financieel expert. Hij stond midden in de maatschappij, bewoog mee met de veranderende politieke en intellectuele context, en probeerde overal waar hij kwam de situatie waarin hij en zijn tijdgenoten verkeerden te belichten met de kennis die hij gedurende zijn leven over de geschiedenis had opgedaan. De antieke wereld was een inspiratiebron, maar toch was zijn eigen tijd niet simpelweg een voortzetting van die wereld. Van de historisten na hem zou later weleens gezegd worden dat ze zich opsloten in een ivoren toren van archiefmateriaal, met het idee van de historicus enkel als wetenschapper. Van Niebuhr kan dit geenszins worden gezegd.³² Hij wist met zijn baanbrekende historische werk en zijn positie aan de Universiteit van Berlijn de weg te effenen voor een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van de geschiedschrijving, een hoofdstuk dat wij vandaag de dag nog steeds niet hebben uitgelezen.

Niebuhr bevond zich op een breuklijn in de Europese geschiedenis, precies daar waar denkers als Frank Ankersmit het ontstaan van de moderne geschiedschrijving en de historistische manier van denken plaatsen: in een Duitsland dat, vooralsnog verdeeld, onder invloed van nieuwe ideeën, oorlogen en revolutie, zich een nieuwe identiteit begon aan te meten

en waar een nieuwe vorm van historisch denken werd ontwikkeld waarmee werd geprobeerd de volstrekte nieuwheid van de postrevolutionaire wereld te begrijpen. De invloed van zijn werk op latere historici, zoals Ranke en Mommsen, was groot. Niebuhr kan daarom met recht worden gezien als een sleutelfiguur in de vorming van de geschiedenis tot moderne en onafhankelijke wetenschappelijke discipline.

Jonas van Dormolen studeerde archeologie, erfgoedstudies en geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en de Vrije Universiteit van Amsterdam. Zijn interessegebied betreft met name het breukvlak tussen de geschiedenis en de maatschappij, de historische theorie en de historiografie.

Noten

1. Frank Ankersmit, *De Sublieme Historische Ervaring* (Groningen: Historische Uitgeverij, 2007), 140-141.
2. Frederick Beiser, *The German Historicist Tradition* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 6-8.
3. Gerrit Walther, *Niebuhrs Forschung* (Stuttgart: Steiner Verlag, 1993), 11-16, 17; Chiel van den Akker, *Elementaire Deeltjes: Geschiedenis* (Amsterdam: Athenaeum, 2019), 47-48.
4. Zie Barthold Georg Niebuhr, *Carsten Niebuhr's Leben* (Kiel: Verlag Academische Buchhandlung, 1817).
5. Barthold Georg Niebuhr, *The Life and Letters of Barthold Georg Niebuhr: With essays on his Character and Influence*, red. Bunsen, Brandis en Lorbell (New York, NY: Harper & Brothers, 1852), 245.
6. Bunsen, Brandis en Lorbell, "Niebuhr's First Residence in Copenhagen, 1796-1798," in Barthold Georg Niebuhr, *The Life and Letters of Barthold Georg Niebuhr: With essays on his Character and Influence*, red. Bunsen, Brandis en Lorbell (New York, NY: Harper & Brothers, 1852), 65-66.
7. Seppo Rytönen, *Barthold Georg Niebuhr als Politiker und Historiker: Zeitgeschehen und Zeitgesit in den Geschichtlichen Beurteilungen von B. G. Niebuhr* (Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1968), 35-36.
8. Peter Hanns Reill, *The German Enlightenment and the Rise of Historicism* (Berkeley, CA: University of California Press, 1975), 1-2.
9. Peter Hanns Reill, "Barthold Georg Niebuhr and the Enlightenment Tradition," *German Studies Review* 3, no. 1 (1980): 10.
10. Beiser, *The German Historicist Tradition*, 4-6.
11. Wilhelm Dilthey, *Studien zur Geschichte des deutschen Geistes*, Band III van *Gesammelte Schriften* (Leipzig: Teubner Verlag, 1942), 268.
12. Claus Träger, *Die Herder-Legende des deutschen Historismus* (Frankfurt am Main: Marxistische Blätter Verlag, 1979).
13. Niebuhr, *The Life and Letters*, 79-80.
14. Voor een analyse van het fenomeen 'absolutisme' en de problematiek rondom dit begrip, zie Nicholas Henshall, *The Myth of Absolutism. Change & Continuity in Early Modern European Monarchy* (London: Routledge Publishers, 2013).
15. Niebuhr, *The Life and Letters*, 79-80.
16. Niebuhr, *The Life and Letters*, 48.
17. Rytönen, *Barthold Georg Niebuhr als Politiker und Historiker*, 35-36.
18. Georg Iggers, *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present* (Middletown, CN: Wesleyan University Press, 1984), 40-43.
19. Ibid., 41.
20. Ibid., 40-41.
21. Beiser, *The German Historicist Tradition*, 84-95.
22. Theodore Ziolkowski, *Clio the Romantic Muse. Historicizing the Faculties in Germany* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2003), 26-32.
23. Ibid., ix-xii.
24. Hajo Holburn, *The History of Modern Germany, 1648-1840* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1964), 527.
25. Ziolkowski, *Clio the Romantic Muse*, 11.
26. Ibid., 20.
27. Beiser, *The German Historicist Tradition*, 14.
28. Ankersmit, *Sublieme Historische Ervaring*, 141.
29. Ibid., 141. Zie ook David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015).
30. Barthold Georg Niebuhr, *Römische Geschichte, Band II*, tweede uitgave (Berlijn: 1830), 13.
31. Theodor Mommsen, *Reden und Aufsätze* (Berlijn: Weidmann, 1905), 198.
32. Ankersmit, *Sublieme Historische Ervaring*, 177-179. Zie ook: P. den Boer, *Geschiedenis als Beroep. De Professionalisering van de Geschiedbeoefening in Frankrijk (1818-1914)* (Nijmegen: 1987).